

WEIDVOGELBOLWERK OP Z'N RETOUR

Achteruitgang van weidevogels in de Heanmar bij Koudum

Romke Kleefstra (SOVON)

Elders in deze Twirre wordt het succesvolle weidevogelbeheer van Staatsbosbeheer in de Warren bij Tijnje besproken. Helaas zijn er ook reservaten van Staatsbosbeheer waar de situatie er slechter voor staat. Zo staat de Heanmar bij Koudum bekend als een van de betere weidevogelreservaten in Fryslân vanwege zijn hoge dichtheden van Grutto, Watersnip en Veldleeuwerik. In het voorjaar van 1999 werd het gebied geïnventariseerd op broedvogels door SOVON Vogelonderzoek Nederland en bleek van die hoge dichtheden nog amper sprake. Wat is er met de Heanmar aan de hand? Biedt het gebied nog maar weinig draagkracht voor weidevogels? Wat is er veranderd? In deze bijdrage wordt de inventarisatie uit 1999 kort besproken in samenhang met de daaruit voortvloeiende suggesties ten behoeve van het beheer van een voormalig weidevogelbolwerk.

INLEIDING

De problematiek van weidevogels, in het bijzonder die van de Grutto, is aan de orde van de dag. De achteruitgang van verschillende soorten weidevogels is in toenemende mate ook merkbaar in weidevogelreservaten. Deels zal dit ongetwijfeld te maken hebben met inkrimping van de broedpopulaties, wat ook z'n beslag zal leggen op de betere weidevogelgebieden. Anderzijds lijkt op verschillende plekken het beheer niet te volstaan.

Natuurreservaat Heanmar (123 ha) werd in het voorjaar van 1999 op broedvogels geïnventariseerd in opdracht van Staatsbosbeheer-Fryslân. Ook in dit gebied is afname van weidevogels een feit. De inventarisatie werd uitgevoerd door de auteur van dit artikel, in dienst bij SOVON Vogelonderzoek Nederland. Dit artikel is een korte weergave van het inventarisatierapport (Kleefstra 1999) en lijkt bovengenoemde misère van diverse weidevogelreservaten te symboliseren.

GBIED

Korte kenschets Even ten noordwesten van het dorp Koudum, in de Zuidwest-Friese gemeente Nijefurd ligt natuurreservaat Heanmar. Het voormalige meer (140 ha) werd in de 17e eeuw ingepolderd, waarmee de graslanden circa 1 m lager liggen dan de omringende intensief beheerde landbouwgronden. De graslanden bestaan grotendeels uit kruidenrijke overgangsvegetaties naar vochtige kamgrasweiden, waarbij een groot deel van de graslandvegetaties een verschrallingsstadium heeft bereikt en bestaat uit kruidenrijk, vochtig Witbolgrasland (Altenburg *et al.* 1991). In toenemende mate komen ook Holpijp, Tweerijge zegge, Grote ratelaar en Rietorchis in enkele botanisch beheerde hooilanden voor (mond. med. Sj. Bakker & G. Hylkema, eigen waarnemingen).

De Heanmar

foto: Romke Kleefstra

In 1978 kwam het gebied in beheer bij Staatsbosbeheer en werden vier van de vijf boerderijen in de Heanmar afgebroken. De overgebleven boer beheert 17 ha grasland. In de noordoosthoek van de Heanmar is in 1986 twee hectare land onder water gezet.

Beheer Het beheer van het Staatsbosbeheer-eigendom is weergegeven in tabel 1. Het is voornamelijk gericht op weidevogels met lichte bemesting met stalmest en late inscharringsdata van vee. Enkele percelen kennen een botanisch beheer. Deze worden niet bemest en inscharing van vee vindt hier nog later plaats. De rietzoom rond de plas in de noordoosthoek van het gebied wordt 's winters niet gemaaid. De particuliere eigendommen in de Heanmar worden extensief beheerd. De eigenaar heeft op deze grond beheersovereenkomsten afgesloten, aansluitend op het weidevogelbeheer van Staatsbosbeheer.

Waterhuishouding In de Heanmar geldt, met uitzondering van de oostelijke rand van het gebied, een winter-

en zomerpeil van 2,10 m -NAP. Dat komt neer op circa 40 cm minus maaiveld, omgezet in slootpeilen. In de oostelijke fand wordt een winterpeil van 1,65 m -NAP en een zomerpeil van 1,75 m -NAP aangehouden, ofwel 15-25 cm minus maaiveld.

Het waterpeil van de plas bedraagt 's winters en 's zomers respectievelijk 1,55 m -NAP en 1,65 m -NAP. Overigens viel tijdens de laatste telronde in juni op dat de waterstand nogal laag was in het grootste deel van de Heanmar met 40-100 cm minus maaiveld.

In de laaggelegen Heanmar is sprake van sterke kwel van grondwater. In verband daarmee wordt het gebied zowel in de zomer als winter bemalen met een elektrisch gemaal. Het water wordt uitgeslagen op boezemvaart 'Indijk', gelegen tussen Hindeloopen en de Morra. De indruk bestaat dat van zeer soppige plekken met opborrelend kwelwater de laatste jaren weinig tot geen sprake meer is (mond. med. G. Hylkema). Ook in 1999 kon niet aan die indruk ontkomen worden.

Kwelwater

foto: Romke Kleefstra

Tabel 1. Oppervlakten (ha) per beheertype in de Heanmar in 1999

Beheertype	Oppervlakte
inundatie	2,2
maaien en naweide na 15 juni	30,6
maaien en naweide na 23 juni	26,0
beweiding vanaf ± 1 mei	35,6
hooiland, maaien na 1 juli en geen bemesting	19,8

Bodem De Heanmar bestaat deels uit matig fijne, leemarme zandgronden (zuidoostelijke helft) en deels uit zandgronden met een moerige tussenlaag (noordwestelijke helft). Beide gebiedsdelen worden door een 15-25 cm dikke laag zware, kalkarme zavel bedekt. In het gebied liggen veenmosveengronden met een 20-40 cm dikke laag zware zavel, gedeeltelijk omsloten door bovengenoemde moerige gronden. De Heanmar wordt geheel omgeven door kalkarme kleigronden; bestaande uit zware zavel, lichte of zware klei (Altenburg *et al.* 1991).

KADER EN WERKWIJZE

De broedvogelinventarisatie van de Heanmar in 1999 had ten doel gegevens te verzamelen ten behoeve van evaluatie en planning van het beheer; een handvat voor zowel het te voeren beheer als een interne kwaliteitsbeoordeling van het gevoerde beheer. De gebiedsdekkende kartering van de Heanmar spitste zich toe op inventarisatie van alle soorten. Bij de verzameling en interpretatie van de vogelgegevens werd gewerkt volgens de richtlijnen van de SOVON BMP-handleiding (Van Dijk 1996). Het gebied werd in de periode april-juni met vijf inventarisatieronden geheel doorkruist. Er werd een zodanige route aangehouden dat het hele gebied

werd gedekt. Daarbij werd uitgegaan van een waarnemingscirkel van circa 175 m. Tijdens de derde ronde werd, speciaal voor de kartering van Veldleeuweriken, de route eenmalig geïntensiveerd, waarmee de waarnemingscirkel werd verkleind tot circa 125 m. Overigens werd op verzoek van Staatsbosbeheer een deel van de Heanmar in de broedvogelinventarisatie buiten beschouwing gelaten (circa 17 ha). Het betreft hier particuliere eigendommen die in het natuurreservaat liggen. In totaal werd 123 ha geïnventariseerd; per hectare werden 7,8 minuten geïnvesteerd.

Tabel 2. Vastgestelde soorten en aantallen broedvogels in de Heanmar in 1999 (RL = Rode Lijst)

Soort	RL	N	N/100 ha	Soort	RL	N	N/100 ha
Bergeend		2	1,6	Grutto	*	122	99,2
Krakeend		9	7,3	Wulp		1	0,8
Wilde Eend		57	46,3	Tureluur	*	14	11,4
Soepeend		8	6,5	Veldleeuwerik		50	40,7
Zomertaling	*	1	0,8	Graspieper		27	22,0
Slobeend		25	20,3	Witte Kwikstaart		1	0,8
Kuifeend		6	4,9	Blauwborst		1	0,8
Bruine Kiekendief		1	0,8	Paapje	*	1	0,8
Torenavalk		1	0,8	Rietzanger	*	24	19,5
Meerkoet		10	8,1	Bosrietzanger		1	0,8
Scholekster		32	26,0	Kleine Karekiet		14	11,4
Kluut	*	1	0,8	Baardman	*	1	0,8
Kievit		39	31,7	Zwarte Kraai		1	0,8
Watersnip	*	6	4,9	Rietgors		20	16,3

RESULTATEN

In het voorjaar van 1999 werden 28 soorten broedvogels vastgesteld in de Heanmar, weergegeven in tabel 2. Daarvan komen acht soorten voor op de Rode lijst van bedreigde en kwetsbare vogelsoorten in Nederland (Osieck & Hustings 1994). Dit betreft Zomertaling, Kluut, Watersnip, Grutto, Tureluur, Paapje, Rietzanger en Baardman.

ENKELE SOORTEN

Bij de volgende soortbesprekingen wordt ingegaan op curiositeiten, keuze in broedplaats en, indien mogelijk, broedbiologische aspecten. Daarnaast wordt hier en daar een link gelegd met tellingen van broedvogels in voorgaande jaren (tabel 3). Gelet op afwijkende inventarisatiestrategieën wordt hierin een flinke slag om de arm gehouden.

Kievit, 39 territoria In 1999 werden slechts 39 territoria van de Kievit vastgesteld in de Heanmar. Slechts, omdat in de periode 1986 t/m 1997 gemiddeld 147 broedparen per jaar werden geteld op basis van nestvondsten en aanvullende waarnemingen (géén BMP). De soort beperkte zich in zijn verspreiding tot de oostkant en het centrum van het gebied, waarbij een voorkeur leek te bestaan voor percelen bemest met stalmest en waarop nabeweiding plaatsvond. Opvallend was het vrijwel ontbreken van de soort in het westelijke deel van het reservaat. Waarschijnlijk had dit te maken met de snelle grasgroei als gevolg van de zachte winter en de daaropvolgende zachte, vroege voorjaarsmaanden. Al tijdens de eerste telronde wuifde het gras op verschillende percelen fier in de wind. Daarnaast liep het aantal aanwezige broedparen snel achteruit van 50 op 7 april naar 18 op 1 mei. Er zijn amper ouders met jong-

en waargenomen. Wat lijkt te wijzen op een slecht broedresultaat. Predatie werd niet vastgesteld in het gebied.

Watersnip, 6 territoria Het vastgestelde aantal van zes territoria van de Watersnip viel laag uit vergeleken met het gemiddelde aantal van 31 broedparen per jaar over 1986 t/m 1997. Hierin spelen afwijkende inventarisatiemethoden mogelijk een grote rol. Waarschijnlijk zijn opspattende Watersnippen in de voorgaande jaren weinig kritisch ingetekend als territoriale vogels. Daarmee is het dus zeer de vraag tot in hoeverre de Heanmar terecht een goed watersnippengebied is genoemd. In de verspreiding van de Watersnip is een voorkeur te ontwaren voor percelen bemest met stalmest, die na 23 juni gemaaid en nabeweïd worden.

Grutto, 122 territoria Grutto's verspreiden zich tamelijk algemeen door de Heanmar, maar kenden een lagere bezetting op de onbemeste hooilanden. Net als bij de Kievit viel op dat de soort in de westpunt in lagere dichtheid voorkwam. Daarnaast bleken hier op 1 mei nog amper Grutto's te vertoeven. Zowel Bruine Kiekendieven als Zwarte Kraaien konden hier ongestoord hun gang gaan zonder geataqueerd te worden. Die enkele Grutto die zich wel agressief toonde tegenover de predators vertoonde na aanvallen vrijwel direct baltsgedrag en raakte menigmaal verzeild in grensconflicten, waarmee de vogels grote oppervlakten bestreken en niet gebonden leken te zijn aan een nestplaats/territorium. Alles leek daarmee te wijzen op matige tot slechte broedsuccessen. Ook tellingen van ouders met jongen wezen hierop. Op 19 mei werden slechts 26 paren met jongen ingetekend, op 13 juni maar elf. Vrijwel al deze paren bevonden zich in de oostkant van het gebied, waar gefoerageerd werd op beweidde percelen en

Tabel 3. Aantallen van enkele weidevogels in de Heanmar in de periode 1986 - 1997, grotendeels gebaseerd op nestvondsten en schattingen van aanwezige paren. Gegevens van S. Bakker en L. Smid, vogelwacht Koudum/Hemelum (? = aanwezig in onbekend aantal)

Soort	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Scholekster	28	29	36	18	27	16	15	24	21	12	27	15
Kluut	-	-	-	-	4	3	6	5	6	2	67	67
Kievit	176	178	179	101	110	111	140	160	136	175	151	145
Kemphaan	1	8	5	3	1		4	6	4	4	?	1
Watersnip	25	25	36	24	50	44	18	39	30	37	27	21
Grutto	213	233	236	138	119	130	164	214	233	248	191	196
Tureluur	29	29	27	13	24	30	32	27	34	41	25	21

de gemaaide, particuliere graslanden.

Tureluur, 14 territoria Met Tureluurs was het niet dik bezaaid in de Heanmar. Hielden zich begin april nog ruim 20 paartjes op in het gebied, in de loop van mei verdween de soort praktisch uit het gebied. De verspreiding van de Tureluur leek enigszins overeen te komen met die van de Kievit. Alarmerende Tureluurs waren schaars en ouders met jongen werden niet waargenomen, wat lijkt te wijzen op een gering broedsucces.

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

De integrale kartering van broedvogels van de Heanmar in 1999 heeft een sterk negatieve ontwikkeling laten zien voor weidevogels in het gebied. Het beeld dat zichtbaar is geworden bij de inventarisatie van o.a. Kievit, Grutto en Tureluur doet vermoeden dat de beheersdoelstelling mogelijk ondermijnd wordt door vershraling van het weidegebied. Ook de ontwikkeling van de vegetatie lijkt dit te indiceren. Aangezien predatie geen rol leek te spelen, kan gedacht worden aan een situatie overeenkomstig met het Staatsbosbeheersreservaat Gouden Bodem bij Heeg (Wymenga & Alma 1998). Onderbemesting, een lagere biomassa van de bodemfauna en lagere bodem-pH's zouden ook in de Heanmar wel eens ten grondslag

kunnen liggen aan de afname van de weidevogels. Daarnaast lijkt er een duidelijke verandering te zijn opgetreden in de waterhuishouding van het gebied. Van sterke kwel van het grondwater lijkt geen sprake meer te zijn. De waterstand in het gebied was in de loop van het voorjaar laag.

Hieruit voortvloeiend lijkt nader onderzoek onontkoombaar. Ten eerste strekt gericht bodemonderzoek tot de aanbevelingen om o.a. biomassa van de bodemfauna en pH-waarde van de bodem nader te analyseren. Daarnaast zou nader gekeken moeten worden naar de huidige waterhuishouding in het gebied. Is deze nog immer zoals die te boek staat?

Hiermee wordt het huidige beheer nader geanalyseerd, evenals de achteruitgang van enkele doelsoorten als Grutto en Watersnip. Mogelijk dat daarna een keuze kan/moet worden gemaakt voor een bemestingsplan, waarbij een zorgvuldige afweging gemaakt moet worden tussen de waarden voor vogels en die voor de vegetatie van het gebied. Aanvullend daarop wordt sterk aanbevolen de Heanmar te monitoren op broedvogels, volgens de landelijke richtlijnen. Het gebied leent zich prima om opgenomen te worden in het Weidevogelmeetnet Friesland. Daarmee zou Staatsbosbeheer een vinger aan de pols kunnen houden.

DANKWOORD

Voor het aandragen van veldkaarten, informatie en suggesties gaat dank uit naar Goasse Hylkema, Sjoerd Bakker, Hans Boll en ecologisch onderzoeksburo Altenburg & Wymenga.

LITERATUUR

- ALTENBURG W., N.J. BAKKER & W.J. MOLENAAR 1991. De vegetatie van een zestal natuurreservaten in de regio Friesland-Zuid 1990. A&W-rapport 20. Altenburg & Wymenga/Buro Bakker. Veenwouden/Assen.
- DIJK A.J. VAN 1996. Broedvogels inventariseren in proefvlakken (handleiding Broedvogel Monitoring Project). SOVON, Beek-Ubbergen.
- KLEEFSTRA R. 1999. Broedvogels van de Heanmar in 1999. SOVON-inventarisatierapport 99/20.
- OSIECK E.R. & F. HUSTINGS 1994. Rode lijst van bedreigde soorten en blauwe lijst van belangrijke soorten in Nederland. Technisch Rapport Vogelbescherming Nederland 12. Vogelbescherming Nederland, Zeist.
- WYMENGA E. & R. ALMA 1998. Onderzoek naar achteruitgang van weidevogels in het natuurreservaat de Gouden Bodem. A&W-rapport 170. Altenburg & Wymenga, Veenwouden/Staatsbosbeheer Fryslân, Leeuwarden.

Romke Kleefstra, p/a Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen (e-mail: sovon.fryslan@planet.nl)